

Öt évvel ezelőtt lépett át az örökkévalóságba a Bokor Község egyik igen jelentős tagja, **Turiák Ildikó** (a halála előtt vele készült interjú 2006. áprilisi számunkban olvasható). Szent Ferencről szóló hatalmas tanulmányát négy részletben közöltük, 2007. februártól augusztusig, most pedig másik nagy ívű dolgozatának részletét közölve emlékezünk meg róla (a teljes írás a Karácsonyi ajándék 1986. évi 5. füzetében jelent meg, és 24 sűrűn gépelt A/4-es oldalt tesz ki). E művében Szókratész (szül. Kr. u. 380 körül) Egyháztörténete alapján azt vizsgálja, „hogyan lett a tündérből varangyos béka”, vagyis hogyan vezetett az egyház útja a Golgotától a császári és püspöki hatalomig, a cím végén álló kérdőjel azonban már maga is figyelmeztet a szélsőségek elkerülésére: a kezdeti egyház sem volt egyértelműen „tündér”, s a konstantini egyház sem lett mindentől „varangyos béka”.

Tündérből varangyos béka?

(részlet)

Társadalmi felfelé nivellálódás – vagyonosodás

Pál pasztorációjában már feltűnik egy rabszolgatartó keresztény, Filemon alakja, mellette pedig rabszolgája, Onesimosz. Az első Korinthusi levélben szó esik arról, hogy a testvérek között vagyoni különbségek vannak, az eucharisziához kapcsolódó szeretetlakomán „mindenki saját vacsoráját veszi elő...”, és az egyik éheznek, a másik pedig megrészegedik” (1Kor 11,20). A Jakab-levél pedig arra figyelmezteti a keresztényeket, hogy ne legyenek személyválogatók, s különösen ne a szegények rovására (Jak 2,1-8). Kezdetben mégsem játszhattak jelentős szerepet a közösségek életében a társadalmi-vagyoni különbségek: tagjaik elsősorban a Római Birodalomban kevés megbecsültséget élvező zsidókból és a semmiféle megbecsültséget sem élvező alsó néprétegekből verbuválódtak.

Később azonban megindulhatott a társadalmi felfelé nivellálódás: római polgárok, sőt rangos római polgárok is soraikba léptek. [...] Tertullianus 200 körül ezt írja; „Tegnapiak vagyunk, s mindent elárasztottunk már, ami a tettek” (Apologeticus 37,4).

Annak kifejtése, hogy mit ért „mindent elárasztáson”, arról árulkodik: többet akart ezzel kifejezni, mint a keresztények számbeli növekedését. A keresztények – mondja – jelen vannak a városokban, a szigeteken, a polgári gyülekezési helyeken, a katonai táborokban, a szenátusi palotában. Jelen vannak tehát minden társadalmi rétegben, az előkelőbb, vagyonosabb rétegekben is. Ez utóbbi réteg különösen nőtagjai révén került kapcsolatba a kereszténységgel, a keresztény szexuális etika és családteremtés ugyanis kedvezőbb helyzetet teremtett a nők számára a hagyományos pogány normáknál.

Az előkelőbb és vagyonosabb réteg számbelileg növekvő bekapcsolódása az Egyház életébe az Egyháznak mint intézménynek a vagyonosodását is elősegítette.

Az a vagyonszűke, amelyről az Apostolok cselekedetei 4. fejezete számol be, vagy nem lehetett tartós, vagy nem lehetett általános a keresztény közösségekben. Úgy tűnik, hogy már a korai egyházak elsődleges pénzforrását is az adományok jelentették. A közösségek tagjai vagyonuk egészétől nem váltak ugyan meg, de alkalmankénti vagy rendszeres anyagi hozzájárulással támogatták a közösség céljait. A módosabbak nyilvánvalóan többet tudtak adni, ezáltal viszont valószínűleg szerepük, befolyásuk is növekedett az Egyházban. [...]

Az adományozás révén befolyó javak kezdetben főleg a szükséglet látók segítségét szolgálták. Ugyanakkor szinte kezdettől gyakorlat az is, hogy az evangélium hirdetői saját életfenntartásukat is a testvérek adományából biztosították. Már Pál beszámol erről a gyakorlatról. Ő maga ugyan nem kívánt eltartott lenni, mégis nemcsak hogy tudomásul vette, hanem helyénvalónak is gondolta a megkezdett praxist: „Az evangélium hirdetőjének joga a testvérek javai-ból részesedni” (1Kor 9,14).

Egy 251-ből származó adat szerint például a római egyház ekkor már igen jónak mondható anyagi körülmények között élt. Jövedelméből nemcsak püspökét, hanem 154 klerikust is el tudott tartani; valamint 1550 rászorulókat részesített rendszeres támogatásban.

Ebből az adatból következtethetünk az Egyházba befolyt összegek nagyságára. Az elosztásra vonatkozóan csak az V. századtól állnak rendelkezésre részletesebb adatok. E szerint az V. században a bevétel negyed része a püspököt illette meg, a második negyed a klérust, a harmadik negyed a rászorulókat megsegítését szolgáltatta, a negyedik negyedet az egyházi épületek fenntartására fordították.

Ha nem tévedünk abban, hogy az elosztásnak ez a módja korábbi gyakorlatot követett, akkor már a III. sz. közepén meglepő aránytalanságot kell felfedeznünk az Egyház egyes rétegeinek anyagi körülményei között is. Az V. századi és a 251-es adat összevetésével a püspök jövedelme mintegy százötvenszerese a klerikusokénak, a klerikusok pedig közel tízszeresét kapják annak, ami egy rászoruló szegénynek jut.

Lehetséges természetesen, hogy ez az összevetés nem helytálló. Az a következtetés azonban talán nem megengedhetetlen, hogy az Egyház tagjai között a vagyoni-anyagi különbség legalábbis a II. századtól kezdődően két okon is mélyült: mélyült a vagyontalan tagok és a vagyontalanok megtartók, s azokból csupán adományokat adók között – de mélyült az Egyház vezetésében betöltött szerepek között is, mindenekelőtt a püspöki szerepkör juttathatta anyagi előnyökhöz annak betöltőjét.

A II. századtól kezdődően az Egyház különféle ingatlanokra is szert tett növekvő jövedelemforrásaiból, amelyek a III. sz. közepétől az adományokon kívül örökség által is bővíthettek. Előbb temetkezési helyeket vásároltak, amelyeket istentisztelet céljára is felhasználtak, később önálló templomokat is építettek.

Klerikalizálódás – hierarchikus egyházstruktúra kiépülése

Ismét egy korán, már az első században megkezdődött folyamatról van szó, amely az Egyház struktúrájának alakulásában játszott szerepet.

A folyamatot több tényező is motiválta. Elsősorban a zsidó vallás sémái hatottak a keresztényekre; ennek első jele valószínűleg a Zsidókhoz írt levélben található, amely az Ószövetség főpapjához hasonlítja Jézust. Hatással lehetnek azonban az Egyház struktúrájára a birodalomban ugyancsak széles körben elterjedt misztériumvallások is, amelyekben jól szervezett papi testület tartotta kezében az irányítást.

Az első Kelemen-levél használja először a *laikosz* („laikus”) elnevezést, s ezt a papság és a nép (*laosz*) szétválásának első dokumentumának is tekinthetjük. Az egész levél egyébként is arról tanúskodik, hogy öles léptekkel halad előre az Egyház klerikalizálódása. A II. sz. közepére nagyjából befejezettek is tekinthető az új, hierarchikus struktúra kialakulása. A korai Egyház életében szerepet játszó vándorapostolok, vándorpróféták, vándortanítók eltűntek, a kezdetben még jelentéktelen eltérést mutató püspöki, presbiteri és diakónusi szerepkör differenciálódott.

A differenciálódás a liturgia területén kezdődött, végeredménye pedig, hogy a korábban sok funkcióval és kollektív vezetéssel (presbiterium) rendelkező közösségek egyszemélyi vezetést gyakorló püspök s a neki alárendelt diakónusok irányítása alá kerültek, a közösség egészét aktivizáló funkciók pedig elsovadtak.

Nem gondolom, hogy a folyamatot a hatalom átvételének szándéka is motiválta. Az első három században ugyanis a kereszténység semmiféle politikai doktrínát nem használt. A keresztény egyház volt az egyetlen olyan tömegmozgalom a birodalomban, amely a császári hatalom hatáskörén kívül állt, s ezt a kívülállását szervezeti és eszmei téren egyaránt megőrizte. Gondolom viszont, hogy a szembenállás szükségszerűen torkollott az egymásra találásba: a császári hatalomnak ugyanis jól kiépített hierarchikus rendre lett volna szüksége, a kereszténységnek pedig arra, hogy legalizálhassa és kiterjeszthesse kialakult hierarchikus struktúrájának hatalmát. [...]

Hogy mindez nem minden ellenállás nélkül jutott a végkifejletig, azt a montanista mozgalom megszületése bizonyítja. A 170 körül Kisázsiából indult mozgalom kísérletet tett arra, hogy feltámassza az egykori karizmatikus egyházat, a régi, szigorúbb egyházfegyelmet, az erkölcsi megújulást. A montanistává lett Tertullianus kijelentése: „Ahol hárman vannak, még ha laikusok is, ott van az egyház”, nyilvánvaló tiltakozás a „laosz” egyházon belüli szerepkörének konfiskálása és a hierarchia hatalmának növekedése ellen (Exhort ad. cast. 7,3).

Politikai apológia

Az üldözött, megrágalmazott kereszténység védte magát. Védte tanítását, védte életmódját, védte létjogosultságát keletkezésének időpontjától kezdve. Érthető. Akinek missziós törekvései vannak, az nem engedheti meg magának, hogy hallatlanba vegye, ha mondandóját értelmetlen-

ségnek, istentelenségnek nevezik, életvitelét erkölcstelennek, visszataszítónak akarják beállítani.

A politikai apológia azonban az apológiának sajátos változata: a császári hatalom előtt kívánja tisztázni magát, illetve a kereszténység jogi elismertetésére törekszik. Jusztinosz I. Apológiájának (II. sz. közepe) címzettje Antonius Pius császár, II. Apológiájáé pedig Marcus Aurelius. A II. sz. végéhez közeledve Athénagorasz egyenesen „Preszbein”-ként, kérvényként terjesztette az uralkodó elé apológiáját. Azt kérte tőle; adja meg a keresztényeknek is ugyanazokat a jogokat vallásuk gyakorlásához, amelyeket a birodalom többi népe élvez.

Melitosz ugyanabból az időből származó apológiája ismét csak a császárhoz fordul, s arra figyelmezteti, hogy a kereszténység bebizonyította, nem ellensége a Római Birodalomnak, sőt támasza lehetne.

S végül ugyancsak a II. sz. szülötte a császári hatalom és az egyház egymásra találását bizonyítva nem kívánó Tertullianus, aki több művet is szentelt a kereszténység politikai apológiájának. Ilyen írása a Scapulához, a keresztényeket kegyetlenül üldöző észak-afrikai prefektushoz címzett nyílt levél, amelyben Isten büntetésével fenyegeti meg magatartásáért a prefektust. A nemzetekhez c. könyvében a szokásos pogány vádakot utasítja vissza, Apologeticusában pedig egy római tartományi kormányzóhoz fordul, részletesen kimutatja a keresztények ellen felhozott vádak semmisségét, és szemére hányja, hogy a keresztényektől megtagadják a védekezés jogát, s hogy a római jog által a beismerő vallomás érdekében engedélyezett kínvallatást a keresztények esetében a tagadás kicsikarása érdekében használják. Több nézőpontból is kimutatja a keresztényüldözések igazságtalanságát, amely azonban minden kegyetlensége ellenére sem árthat a keresztényeknek, sőt kiontott vérük maggá válik.

A politikai apológia nagyon emlékeztet valamire: a XX. sz. polgárjogi mozgalmaira. Az eredménye is nagyon emlékeztet valamire, a legsikeresebb, s egyben mégis a legnagyobb fiaskót jelentő polgárjogi mozgalomra, Gandhiéra, amely győzött ugyan, de győzelmével éppen önzóságát veszítette el.

Eltolódás a dogmatika és kultusz irányába

A témát csak megpendítem, teljes feltárása önálló tanulmányt igényelne. A morális tanításról a dogmatikai kérdésekre való hangsúly-áthelyeződés már Pálnál megkezdődött, s a folyamat – ellenállásokkal ugyan, de – erőteljesen haladt előre. Sejtésem szerint a korai eretnokségek születése az Egyház e világba simulásának ellenreakciójaként fogható fel: kérdésfeltevéseikben követhető nyomon a kereszténység távolodása Krisztus szándékaitól.

Arról a hangsúlyeltolódásról, amely a szeretet és irgalom fontosságának halványodásához és a kultusz jelentőségének túltengéséhez vezetett, nem Pál tehetett, ez ugyanarról a töről fakadt, mint a klerikalizálódás: korábbi vallásokat, mindenekelőtt a zsidó vallást követte; pedig már a próféták által megmondott: „Nem az égő és véres áldozatokról beszéltem őséitekkel... Hallgassatok az én szavamra, akkor én Istenetek leszek, ti pedig az én népem lesztek” (Jer 7,22-23).